

60. DOĐUM YILI MÜNASEBETİYLE

**ZEKİ VELİDİ TOGAN'A
ARMAĐAN**

SYMBOLAE IN HONOREM Z. V. TOGAN

İstanbul

1950 — 1955

KOÇI BEY'İN, SULTAN İBRAHİM'E TAKDİM ETTİĞİ RİSALE VE ARZLARI

M. Çağatay Uluçay

(İstanbul)

XVII. asır Osmanlı tarihi kaynaklarının en mühimlerinden birisi olan *Koçi Bey* risalesinin *Sultan İbrahim* nüshası, ilk defa 1864 Almanca, 1939 Türkçe olarak neşredildi¹ Bu Risale'nin Türkçesi neşredilmeden evvel *Ahmet Vefik* paşa², *Mehmed Süreyya Bey*³, *Bursalı Mehmed Tahir Bey*⁴, *Koçi Beyin*, *IV Murad*'a taktim ettiği risaleye benzer bir risaleyi, kardeşi, *Sultan İbrahim*'e de taktim ettiğini; padişahın emriyle evvelâ arz ve lâ-yihalar daha sonra ise risale halinde padişaha takdim ettiğini yazmaktadırlar.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde, *Sultan İbrahim*'e, adı yazılı olmayan bir zat tarafından Nesih hat ile yazılıb sunulan sekiz arz vardır. Bu arzların, sultan İbrahim'e taktim edildiğini gösterir sultanın iki tuğrası ile⁵, Kardeşinin *Murad* olduğuna ve Ba'd ad seferine dair kayıt ve işaretler vardır⁶. Bu kuvvetli deliller bize bu arzların *Sultan İbrahim*'e sunulduğunu isbat etmektedirler.

Bu arzları sunan zatın kim olduğuna gelince: arzlarda ve Topkapı Sarayı kütüphanesinde mevcut nushada Yazarına ait bir kayıt yoktur. Yalnız *IV. Murad* nüshası ile *Sultan İbrahim* nüshası ifade ve üslûplarının aynı oluşu; bu iki risalenin aynı elden çıktıklarını gösteriyor. Buna tarihçilerin *Koçi Beyin Sultan İbrahim*'e de bir risale sunduğunu ve matbu *Koçi Bey* risalesinin başında: «*Koçi Beyin Sultan Murad*'a layihalar taktim edegeldiği ma'lum olmasıyla Sultan

¹ Ali Kemalî *Aksüt* : *Koçi Bey Risalesi İstanbul 1939 Murad* nüshası ile bir arada

² 1277 tab'ında, *Ahmed Vefik Paşanın* önsözü

³ *Mehmed Süreyya*: Sicill-i asmanî, IV. 1119..

⁴ *Bursalı Mehmed Tahir Bey*: osmanlı Müellifleri, III. 119.

⁵ I, VI. Numaralı arzlarla II. No. fotoğrafa bk.

⁶ BK. Arz: I ve V.

İbrahim'in emriyle tahrir ve taktim eylemiş olduğu ma'ruzattır ki...⁷» yazı'ı oluşunuda ilâve edersek bu risalenin de *Koçi Bey* tarafından yazılmış olduğu anlaşılmış olur.

Bunların tarihî hakikata uyub uymadığını tahkik için o devir tarihî hadiselerini ve Sultanın şahsiyetini kısaca gözen geçirmek zorundayız.

Sultan İbrahim, I. Ahmed'in oğlu, *IV. Murad'ın* kardeşiydi. *Sultan Murad*, padişahlığı zamanında üç kardeşini öldürmüş, yalnız şehzade *İbrahim*'i bırakmıştı. Bazı rivayetlere göre onu da öldürmek istemiş ise de anası *Kösem Sultan* tarafından hile veya kurnazlıkla kurtarılabilmişti. Bu sebepten *Sultan İbrahim* hapis bulunduğu hücrede yıllarca ölüm korkusu geçirmiş «hafakan ve Sevdavî illetine» tutulmuştu⁸.

IV. Murad'ın genç yaşında sirozdand ölmesi üzerine tahta geçen. *I. İbrahim*, ne sihhati itibariyle normaldi; ne de değil devlet adamında, hatta ilk tahsil görmüş adamda bulunması icab eden bilgiyi haizdi. (bk. arz: II, V, VIII)

Yeni padişahı, bilgili, devlet, millet idaresi ve teşrifat usullerini bilir göstermek için bunlara vâkıf bir mahrem-i esrara ihtiyaç vardı. Bu da o sıralarda Enderun halkı arasında, temayüz eden *IV. Murad'ın* musahib ve sırdaşlarından *Koçi Beyden* başka bir kimse olabilir miydi? *Koçi Bey*, harem, bilhassa *Kösem Sultan* tarafından gayet iyi biliniyordu. Muhtemel olarak valide Sultanın tavsiyesi ile *Sultan İbrahim'e* arzlar sunmaya ve padişahın sorularını cevaplandırmağa başladı⁹. Padişahla *Koçi Bey* arasındaki bu muhabere gizli tutuluyordu. *Koçi Bey* gelebilecek her türlü tehlikeyi önleyebilmek için padişaha: «bu kağıdı pareleyüb ateşe yaktırsan hemen karihanızdan zuhur eyleye...» demek zorunda kalıyordu¹⁰. Daima padişahı müşavereye, bilmediklerini başkalarına sormıya teşvik ediyor, bunun ayıb olmadığını üzerinde ısrar ediyordu¹¹.

Sultan İbrahim ya şifahi olarak, yahut hat göndermek suretiyle *Koçi Beyden* müşkülâta düştüğü mes'elelerde ne suretle ha-

⁷ S-11

⁸ Bu hususta tarih Dünyası Mecmuasının Sy: 6, S. 242-244; Sy: 8. 276-278, Sy: 9, S. 391-393 de yayınladığımız makalelere bakınız.

⁹ *Koçi Bey*, azçok yazdığını, bunu padişahı hoşutmak için yaptığını söylüyor ve şunları ilâve ediyor: «ol c cilden heman sual buyurduğunuz a Cevabı yazılır.» Matbu' nusha, S. 126.

¹⁰ Aynı nusha. 76.

¹¹ » » , 111.

reket edeceğine dair ma'lûmat istiyor ve cevabımı alıyordu. (bk. arz: VII. VIII).

Arzları ve Risalesinden anlaşıldığına göre daha sonra *Sultan İbrahim Koçi Beye* bütün bu mes'eleleri arz ve layihalar halinde değil Risale şeklinde yazmasını emrediyor. O da gönderdiği arzları çok kere değiştirmek, Padişahın da fikrini almak, ona göre tertipleme suretiyle risalesini yazmaya başlıyor: "Ve benim Devletlû hünkârım kitabı rikâb-ı hümayuna gönderdim, bir kerrecik okuyub yine kulunuza gönderin, dahi çok yazacağımız vardır. Ve cümle beylerbeyileri eyaletleri ile ve erbab-ı tımarı ile yazayım. Azıcık azıcık yazdığım benim kerametlû hünkârım fikriyle olsun," deyedir (arz VI.). Fakat aceleci ve sinirli olan *Sultan İbrahim* "Kitabı tiz gönder," diye ferman gönderince *Koçi Beyde* "Hâlâ bir kitabı dahi ol müsveddeleri cümle yazılıb rikâb-ı hümayuna gönderdim. Zira ikisi ola. Biri kulunuza yazmaya gönderildikde birisi yanınızda kalsun,"¹² deyerek kitabı gönderiyor.

Risale *Sultan İbrahim'e*, tahta çıktığı sene taktim edilmiştir. bunu, Risale,¹³ ve arzlarda¹⁴ geçen kişi adlarından anlayabiliyoruz. Risale, Padişaha 1640 yılı Ağustos'undan önce verilmiştir. I. Arz da Mısır valisi *Mehmet Paşaya* yazılan bir hat vardır. Arzların ve Risalinin yazıldığı sırada *Mehmed Paşa* Mısır valisi bulunmaktadır. Halbuki aynı yıl ağustosunda paşa, Mısır'dan azlolunmuştur,¹⁵. Bundan başka Bosna Beylerbeyisi

*
**

¹² » » , 123, arz VIII.

¹³ » » , 88-89, 99-103.

¹⁴ Arz I, II.

¹⁵ 1050 (1640) «Cemaziyelulâda Mısır eyaletinden Rüstem Paşa zade Mehmed Paşa mazul olub...» Naima, IV, 433.

An Peşkeş-i

Mehmed paşa mirimiran-ı Mısır der bahçe-i Damad Paşa el-vaki' fi 7 Cemaziyel evvel sene 1050 der zaman-ı Maksud Ağa Mirahur-ı evvel...» Topkapı Sarayı Müzesi arşivi No. D. 95 91 Diğer bir sayfada

An Peşkeş-i

Mehmed Paşa mirimiran-ı sabık der vakt-ı id-ı Şerif (Aynı senenin ramazan bayramı). Aynı Kaynak.

Şahin Paşa 1639 da ora beylerbeyliğine tayin edildi, 1640 da ayrıldı¹⁶.

Koçi Bey'in arzlarından meydana gelen Sultan İbrahim nüshaları, birbirlerine uymamaktadırlar. Burada yayınladığımız 8 arzdan ancak II. No. arz. matbu' nüshanın III, IV ve V. No. arzlara; bazı ufak farklarla; uymaktadır; diğerleri ise uymamaktadırlar¹⁷. Bundan risale ve müsveddeler padişaha sunulunca arzların bir kısmının konulması uygun görülmemiş, arta kalanlar da ya tamamen veya kısmen değiştirilerek yazılmış olduğu anlaşılıyor. Esasen *Koçi Bey* de, risale ile müsveddeleri padişaha sunduğunda II. No. arzın tepesine «kitaba yazılmıştır» ibaresini koymuş, diğerlerine böyle bir kayıt yapmamıştır.

Koçi Bey'in arzlarından meydana gelen risale ilk defa «Das Nasihatname» adıyla *W. F. A. Behrnauer* tarafından «Zeitserheft der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» Mecmuasının XVIII. ci cildinin 699 - 740 sayfalarında yayınlanmıştır (Leipzig 1864).

Muharrir, bu risalenin 1640 da *Sultan İbrahim*'e takdim edildiğini yazmakta, fakat yazarının kim olduğunu söylememektedir. Buna mukabil, yazarının, bu işleri iyi bilen bir devlet adamı olması icabettiği üzerinde durmaktadır (s. 699-700).

Muharrir, yazısına kaynak olmak üzere Viyana Millî Kütüphanesinde bulunan ve Mix. 477; A. F. 188; Hist. osman 150 numaralarında kayıtlı bulunan üç ayrı *Koçi Bey* risalesini ele almış, baştaki elkab kısmını bırakarak telhislerin oldukça muvafık tercemelerini vermiştir.

Almanca nüsha ile, bizim matbu' nüsha az farkla birbirine uymaktadır. Bu iki matbu' nüsha arasındaki farklar şuralardadır:

- IV. V. No. lı bablar Almancalarında bir baba dır.
- VII. No. lı bab Al. VI. No. dır. Türkçe nüshadaki «deyu yavuzca söyleyesiz» den alt tarafının Viyana nüshalarından birisinde olduğunu diğer ikisinde olmadığını söylüyor.
- VII. No. bab. Viyana'daki yazmalardan birisinde var, diğer ikisinde yok. Padişahın lütuf ve inayetine dair.
- VIII. No. bab Almancasında yok.

¹⁶ Matb'nusha 89. 110. Sc.; os. III. 132: Hüseyin Ağa Camil Müezzini İsa ibn Salih, Bosna valileri, Sene 1182. British Museum, oriental Dp. Türk yazmaları No. Add. 7834; Bk. arz: VI.

¹⁷ Matbu nüshanın VII. No. arzında yazılı olan Mısır valisi *Mehmet Paşa*'ya ferman I No. lı arzda aynen var.

- IX. No. bab, Al. VIII. No. bab.
 X. No. bab, Şeyhulislâmı, Al. VIII. ci babın devamıdır.
 XI. No. bab, Al. IX. babdır. Metindeki rakamları arasında az fark var.
 XII. No. bab, Al. X. babdır. Burada padişahın 18 yaşında tahta geçtiği yazılıdır. (Halbuki padişah 24 yaşında olmuştur.)
 XIII. No. bab, Al. X. babla bir aradadır.
 XIV. No. bab, Al. IX. No. babdır. Yalnız bir nüshada varmış, kilara aittir, Türkçe matbu' nüshaya nazaran daha uzuncadır.
 XV. No. bab, Al. XII. bab.
 XVI. No. bab, Al. XIII. bab.
 XVII. No. bab, Al. XIV. bab.
 XVIII. No. bab, Al. XIV. babın devamıdır.
 XIX. No. bab, Al. XV. bab

Koçi Beyin matbu' nüshalarından başka. *Faik Reşit Unat*, 1942 de «Tarin vesikaları» dergisinde «Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası» adıyla, Koçi Bey Risalesi'nin Nuruosmaniye ktp. No. 4950 de kayıtlı nüshasını yayınlamıştır. (Sy. VI., s. 443 - 480). Bu nüsha ile Revan nüshası karşılaştırılınca iki nüshanın aynı olduğu görülüyor.

Koçi Bey'in *Sultan İbrahim*'e bir risale sunduğu ana'nesi mevcut, *Kemankeş Mustafa Paşa* hakkında böyle bir rivayet de yokken, *Faik Reşit Unat*'ın, niçin bu risaleyi bu Paşaya attettiği kolay kolay izah edilemiyor.

Biri British Museum'de¹⁸ diğeri Topkapı Sarayı Kütüphanesinde olmak üzere iki yazma nüshası daha vardır. Bunlardan başka memleket içi ve dışı kütüahanelerinde diğeri nüshalarının bulunması ihtimal dahilindedir.

Koçi Bey'in *Sultan İbrahim*'e sunduğu risaleyi ilk def'a Türkçe olarak yayınlıyan *Ali Kemalî Aksüt*, risalenin ne mukaddemesinde, ne de metni arasında, bu risalenin hangi asırda yazıldığına, nerede bulunduğu dair hiçbir şey söylememiştir¹⁹. Bu itibarla bu risale'nin orijinal mi, Yoksa kopya mı olduğuna dair bir hüküm verilemiyor.

¹⁸ Galatalı Âciz Hüseyin bin Ahmed, sene 1116. British Museum, oriental Dp. Türk yazmaları No. or. 1179.

¹⁹ Koçi Bey'in, Ali Kemalî Aksüt tarafından yayınlanan nüshasının, Fatih Millet Ktp. No. 474 de kayıtlı bulunan nüshadan istinsah edildiği, Faik Reşit Unat'ın yazısından anlaşılıyor. Aynı zamanda risalenin tarifi de yapılıyor. (Ayn. yz. Sy. 445).

Topkapı Sarayı kütüphanesi nüshasına gelince: Bu nüsha revan kısmında 1323 de kayıtlıdır. Risale: 13×12 eb'adında 82 asyfadandan ibarettir. Risalenin kapağı vişne çürüğü renginde ve aynı renkte küçük şemselidir. Kitabın iç kapağında «Kanunname» yazılıdır. İki varak sonraki kapakta birinci Mahmud'un mührü vardır:

الحمد لله
الذى هدانا
وما كنا لنهتدى لولا ان
هدانا الله
محمود بن مصطفى
المظفر دائماً (S. 1 a)

onun altında şunlar yazılıdır: «Harem-i hümayun, kanunname, bi-hatt-ı nesih satır.» Risale şöyle bitiyor: «Temmet haza el-evrak bî âvn al-melik âl-vahhab temme temme temme» daha sonra da beş satırlık bir ilâve yapılmıştır.

Risalenin kenarlarına sonradan siyah mürekkep ile kısımların ne oldukları yazılmıştır. Risale fihristi şöyledir: 1/b yeniçeri kullarınız beyan eder; 4/a sefer tarikın beyan eder, 6/b sikkeyi beyan eder; 7/a Beylerbeyileri beyan eder ve Nöbetçi ve kullukcu (beyan eder) 9/b kuzat ve müderrisin ve mevali beyan eder; 11/b arzi hal sanduklarını beyan (eder); 12/b ulûfeyi beyan eder; 13/a evkafları beyan eder; 14/a Mütevellileri beyan eder; 16/a vüzeraları yollarınca beyan eder; 18/b donanma-yı hümayun ve kadırgaları beyan eder; 21/a Yeniçeri ocağını beyan eder; 24/a Sipahileri beyan eder; 26/b Cebecileri beyan eder; 28/a müteferrikaları beyan eder; 28/b çeşnigirleri beyan eder; 29/a Çavuşları beyan eder; 29/b Mehterleri beyan eder; 30/b Kapucuları beyan eder; 31/a Mirahurları beyan eder; 31/b Peykler, solakları beyan eder; 32/a Mısır Paşasını ve zaptetikleri nesnelere beyan eder; 34/b Divan ve arz ahvalini beyan eder; 37/a Ruznamçecileri, mukataacıları, muhasebecileri, mültezimi beyan eder; 38/a tecdit beratın beyan eder; 38/b Gümrük emini koyun, tersane emirlerini beyan eder; 39/b Şikâre gitmesini beyan eder; 40/a tatar hanlarını beyan eder; 40/b Telhisi beyan eder; 41/a Tahrir-i memleketi beyan eder; 41/b Beylerbeyileri ve sancakbeyleri beyan eder; 52/b Kapucu başılarını beyan eder; 53/a Ma'zul beyleri ve paşaları beyan eder; 53/b. Cumann amazına, şehir dolaşmaya gitmelerin beyan eder; 55/a Teftiş-i reayayı beyan eder; 55/b Dilsiz, cücelari beyan eder; 56/b Derbeyan-ı ulûfeler;

59/a Hazine-i âmireden verilen akçeleri beyan eder; 61/b Haraç ve tayinat ve âvarız beyan eder; 64/a İç halkını beyan eder; 65/a Silâhdar ağa; 65/b Çuhadar ağa; 66/a Rikâbdar ağa; Dül-bend gulâmî, miftah gulâmî, Peşgir gulâmî, ibrik gulâmî; 66/b Yılda iki def'a bahşişlerini beyan eder; 67/b Hazine odasını beyan eder; 68/b akçei, esbabı beyan eder; 69/a Der beyan-ı kilar odası; 69/b Der beyan-ı et'ime; 70/a der beyan-ı hane-i seferli; 71/b Derbeyan-ı büyük odalı; 72/b Der beyan-ı küçük odalı; 74/a İçeruya çırak alınmasını beyan eder; 74/b Der beyan-ı mahlûl gulâm; 76/a Derbeyan-ı arz-ı hal sundukların beyan eder; 79/b Zülûf ü baltacıları beyan eder; 80/a Edirne, Galata, İbrahim Paşa sarayını beyan eder; 80/b Kapı ağasının zaptını beyan eder; 81/b hazinedar başıyı beyan eder, kilercibaşıyı beyan eder.

Bu nüsha muharririn yazdığı nüsha olabirir. Fakat bazı harflerin bu nüshada arzlardakinden değişik karakterde yazılması bizi şüpheye sevketmektedir²⁰.

Revan nüshası ile matbu' nüsha mukayese edilince tertib ve muhteva bakımından oldukça büyük farklar gösterdikleri görülür. Bu yüzden bunların ayrı ayrı nüshalar veya ayrı iki kaynaktan istinsah edilmiş nüshalar olarak kabul etmek mecburiyeti hasıl oluyor. Bu uymıyan nüshalar karşısında, bugün elde bulunan matbu' nüsha yeter derecede kaynaklık yapmaz. Binaenaleyh bulunan ve bulunacak Sultan İbrahim risalelerinin bir edisyon kritiği yapılmalı, eserin orijinali tesbit edilüb ilmî şekilde yayınlanmalıdır. Aksi takdirde eldeki matbu' nüsha; yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı ihtiyacı karşılayacak kadar tatminkâr olamaz ve olamayacaktır.

**

Koçi Bey'in şahsiyetine gelince: Bugüne kadar bilinenlere yeni bir şey ilâve edecek malûmat ve vesika elde edemedik. Yalnız şunu kuvvetle ortaya koyabiliriz: *Koçi Bey* bir devşirmedir. Büyük çıkmalarda, saray dışı hizmetlerine atanmamış, *I. Ahmed*'den, *I. Sultan İbrahim*'e kadar küçük çıkmalarda terfi ederek odadan odaya geçmiş ve *IV. Murad* ile *Sultan İbrahim* zamanlarında en yüksek rütbeye ulaşmıştır. Ya *Sultan İbrahim*'in son senelerinde veya *IV. Mehmed*'in ilk yıllarında uzun hizmet yıllarından sonra, ihtiyarlığından, yahut ta

²⁰ Fotoğraflara bk.

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi üzerine tekaüt edilmiş, Memleketi olan Görice'ye giderek orada ölmüştür²¹.

Bursalı Mehmet Tahir Bey gibi bizde «*Koçi*» yi yazarın ismi değil, lâkabı olarak kabul ediyoruz²². Bizim böyle bir neticeye varışımız sebepsiz değildir. *IV. Murad*²³ ve *Sultan İbrahim*²⁴ devri in'am ve hediye defterlerinde Enderun halkı arasında *Koçi* isminde bir kimseye raslamıyoruz. Buna mukabil, adı Osmanlı müelliflerinde²⁵ *Mustafa Bey*, İslâm Ansiklopedisinde²⁶ *Koca Mustafa Bey* diye yazılmaktadır.

Yukarıda zikredilen hediye ve in'am defterlerinde: *Şatır Mustafa Bey*, *Kılarcıbaşı Mustafa ağa*, *Kapucular Kethüdası Mustafa Bey*, *Alay çavuşu Deli Mustafa*, *Koca Mustafa Çavuş*, *Bölükbaşı Mustafa Bey ve ser ada Mustafa Ağa* adları sık sık geçmektedir. Fakat bunların adları yanında memleketleri isimleri olmadığı için *Koçi Bey*in hangisi olduğu seçilemiyor.

Koçi Bey, Osmanlı İmparatorluğunun duraklama devrinde yetiştirdiği en büyük mütefekkirlerden biridir. O' *IV. Murad*'a takdim ettiği risalede, *III. Murad*'dan mezkûr sultan zamanına kadar olan hadise ve vak'aların siyasî ve ihsasî bir tarihçesini yapmış, devletin sukutu sebeplerini ve düzeltme çarelerini vukufu, samimiyet ve cesaretle ortaya koymuştur. *IV. Murad* bundan mülhem olarak birçok icraat yapmış, şiddetle kötülükleri gidermeye ve önlemeye çalışmıştır. Bundan dolayıdır ki, eseriyle meşgul olan âlimler — haklı olarak — ona Türkiyenin *Montesquiyosu* adını vermişlerdir.²⁷ Bu risalede de çok ciddi ve çok realist olan *Koçi Bey*, *Sultan İbrahim Risalesinde* başka bir çehre ile karşımıza çıkıyor.

IV. Murad Risalesinde, imparatorluğu ilgileyen bütün mes'leleri kendisine has güzel bir üslûb ve ifade ile izah ettiği halde *Sultan İbrahim Risalesinde*, çok sade bir dille, hatta bazı kelime ve terimleri izah etmek suretiyle yazmaya mecbur ol-

²¹ Os. Mü. III. 119. The Encyclopedia of İslâm. Vol. U P. 1055, Leyden 1927; Die Geschichtschreiber Der Osmanen und ihre werke s. 184, 185, 414, 415, Franz Balinger Leipzig 1927.

²² Os. Mü. Ay. yer.

²³ Topkapı Sarayı Arşivi. No. D. 525, Sene 1045-1048.

²⁴ » » » No. D. 4155, 9591. Sene 1050-1055.

²⁵ Aynı yer.

²⁶ Gös yer.

²⁷ Gös yeri.

muştur²⁸. Esasen yazarın bundan başka türlü de hareket etmesine imkân yoktu. Çünkü o, uzun yıllar enderunda yaşadığı için harem, padişah ve şehzadenini durumlarını, *Sultan İbrahim*'in zihni durumunu asabî mizaç ve bilgisizliğini, en az, oda en yakınları kadar biliyordu. Bu yüzden idare, Maliye, Askeriye, İktisat, Saray teşkilâtı, teşrifat usulleri, ve hitabet şekillerini en basit şekilde yazmak zorunda kalmıştı. Bu Risale de, *Koçi Bey* âdeti bir öğretmen rolünü oynuyor, padişaha devlet mekanizmasını, rical-i devlete ne şekilde muamele edileceğini, fermanlara neler yazılacağını, en basit bir dille anlatmaya çalışıyor ve öğütler veriyor. *Sultan İbrahim* de, *Koçi Beyin* tesiri altında kalıyor; onu taklide yelteniyor. Ne yazık ki, kifayetsizliği ne üslûbde ve ne de dilde hocasının yerini tutmasına imkân veriyor.

Sultan İbrahim her zaman için bu kitaptan faydalıyor, örnek hatlardan son derece istifâde ediyordu. Arzları ve risalesine göre, *Sultan İbrahim*'in etrafını saran dalkavuk ve üfürükçüler fesadı çenberinden²⁹ *Koçi Beyi* tenzih etmek gerektir. Gerçi IV. Murad nushasında samimi ve cesur görünen *Koçi Bey*, bu Risalede meddah rolünü oynar bir halde karşımıza çıkıyorsa da, belki bu sinirli olan padişahın mizacına uymaktan ileri geliyordu. bundan dolayı padişahi o da diğerleri gibi göklere uçuruyor ve: «Benim Keramelû hünkârim, geçende vezir kolunuza bir telhisin üstüne verdüm Kim olursa senden bilürüm deyu hatt-ı şerif yazmış sız Nimetin hakkıyçün halktan işittim. Kırk yıl padişahlık eden ancak bu kadar cevap vermiye kaadır olur, deyu halk çok şükürler ettiler «deyordu (bk. Arz I).

Risaleden, hatları aynen yazdırdığı gibi³⁰, olmiyanları anası, hasekileri ve musahiplerine sorarak yahutta bizzat kendisi yazmak suretiyle kelime, fikir ve gramer hataları yapmıştır³¹.

²⁸ Bk. Arz. V, VII.; Matbu' nushanın diğer arzları.

²⁹ Naima. IV, 243, *Evlıya Çelebi Sey*, i. 273.

³⁰ *Sultan İbrahim*'in Venediklilere yazdığı hatla birçok hatlarında Sadrazama: «Lala göreyim seni...» Matbu nusha s. 104, 113 bizim yayınladığımız hatlarıyla karşılaştırınız. Bunlar aynen mevcuttur. Bundan başka *Sultan İbrahim* telhis cevaplarını oradan almıştır: «alsun heman versun», «bir hoşca istikamet üzere hizmet edüb, yoksa sen bilürsun», ilah. hep *Koçi Beyin* formülleridir.

³¹ *Sultan İbrahim*'in hatları için, tarih Dünyasını sy. 6-24 sene 1950-1951 sayılarında «Sultan İbrahim Deli mi, hasta mı» adı altında yayınladığımız hatlarına bakınız.

Sultan İbrahim'in hatlarında, rical ile olan münasebetlerinde, *Koçi Beyin* tesirleri açıkça görülüyor. Bu böyle olduğu halde, *Sultan İbrahim Risalesinden*; *IV. Murad Risalesi* kadar, istifade edilmemiştir. Halbuki bu iki nusha birbirini; âdetâ muhtelif cephelerinden; tamamlar.. Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı tarihi, *Sultan İbrahim* devri için bu Risale birinci derecede kaynaktır. Birçok muamelâtın tarz-ı ceryanını en sade fakat en güzel şekilde ifade etmiştir.

Bu Risale de aynı devri yaşıyan *Kâtip Çelebi*, *Evlîya Çelebi* ve *Kara Çelebi zade Abdülaziz Efendinin* anlaşılması güç, mustalah cümlelerine, uzun ifadelerine de raslanmaz. Basit izzahları, sade ifadeleriyle aynı devr için çok güzel bir edebî örnek teşkil ediyor.

Hülâsa *Kaçi Beyin*, *Sultan İbrahim*'e takdim ettiği Risale, bu devr tarih ve edebiyatı için birinci derecede kıymeti haiz bir kaynak olarak, bu devr me'hazleri arasında kalacak ve bu kıymetini muhafaza edecektir.

Topkapı Sarayı Müzesi
Arşivi No. E. 10289

I

HÜVE

Hakk süphane ve taalâ Deolettü Padişahımın vücud-ı şeriflerin hatalardan hıfz eyleyüb serir-i saltanatta muammer eyleye. Benim kerametlü hünkârım tecdid-i berat dedikleri cülûs-ı hümayun olmağın gerek ehl-i timar ve gerek ehl-i cihet beratların Deolettü hünkârımın tuğra-yı şerifi ile olmayınca caiz değildir, azline sebep olur. Tecdid demek yeni demektir. Berat deyu hünkârım ağzından yazılır. Cümle memalık-ı mahruse de nekadar eli beratlu var ise cümlesi beratların tecdid etdürüp tuğra-yı şerifiniz çekilmiştir. Tuğra-yı şerif deyu ism-i şerifiniz beratlar ve emirler üzerine yazılana derler³² Bu minval üzere okunur: Şah İbrahim Han ibn-i Ahmed Han el-muzaffer daima. Benim devletlü hünkârım temessük deyu bir ademin bir ademe borcu olsa akçesi yokdur kı versün, bu minval üzere bir temessük verürler mühürlü.

Veçh-i tezkere budur ki filan beyden dört bin guruş alub eline bu temessük verilmiştir, eda olundukda tezkeremiz şakkoluna

El-fakir
filan

Buna tenessük derler. Böyle tenessük olduktan sonra inkâr edemez, hakkın taleb idüb alır. Ve beylerbeyilerden mektub geldikde cevabına asla mübarek kalbimize elem gelmesün. Hak taalâ kerametlü hünkârıma şol kadar akıl vermiştir ki, hiç bir şey güç gelmez. İnşaallah ecdad-ı izamınızdan ziyade maslahatlar görürsüz. Benim kerametlu hünkârım geçende vezir kulunuza bir telhisin üstüne verdim kim olursa senden bilirüm deyu hatt-ı şerif yazmışsınız, ni'metün hakkıyçün halkdan işitdim, kırk yıl padişahlık eden

³² Tuğra var.

ancak bu kadar cevabı vermeğe kaadır olur deyu halk çok şükürler ettiler.

Benim Devletlü hünkârım dürer barna Mısır dan mektub gele böylece yazıla.

Senki Mısır muhafazasında olan vezirim Mehmed Paşasın³³ hatt-ı hümayun-ı saadet makrunum vusulünde ma'lûmun olsun ki, rikâb-ı hümayunuma mektubun gelüb her neki ilâm ettinse ma'lûm-ı hümayunum olmuştur. Cümle hakipayime arzettüğün ahvalleri manzur-ı şerifim olub hayır duama mazhar olmuştun. İmdi göreyim seni ne mertebe cidd ü cehdedüb benim eyyam-ı adaletim de hazine-i âmiremin tahsiline de şa'y ü ihtman edüb ziyadece altın göndermiye çalışsın. Ve gurus yerine çil parayı halis gümüşden kesdirip zinhar karışık olmasun. Sikke-i hümayunumu tashih eylemek murad-ı şerifimdir. Biinayetüllahi taalâ ona göre sen dahi agâb olub ferman-ı şerifim üzre halis para kesdirmen gereksin. Ve Memalık-i mahrusemi hıfz ü hiraset edüb mısır kolunu muhkem zabt u rabt edesin. Ve Haremeyn-ı şerifeynin surre ve Cerayelerin vaktü zamaniyle gönderüp muza-yaka çektirmiyesin. Her veçhile sana itimad-ı hümayunum olmuştur asla hakkında hiç bir söz sem'i hümayunuma ilka olunmaz, gön lün hoş tutasın. Heman uğur-ı hümayunumda canı başınla çalışıb hayır duam alasin. Şöyle bilesin...

Benim devletlü hünkârım sır kâtibine mübarek kaleminiz böylece yazsun deyu müsvedde edüb gönderesüz. Mektub gelüb huzur-ı hümayuna geldikde üzerine mübarek kaleminizle: göreyim seni hazinemi bir hoşça tahsil eyle, Ridvan ahvalin iyi etmişsin berhudar al, hatt-ı şerifin mucibiyle amel eyle, rıza-yı şerifim tahsil edersin, sıkça sıkça mektubun gönder, her ne ki sen ma'kul görürsen makbul i hümayunumdur, şöyle bilesin.

Benim saadetlü hünkârım bu cevabları aynı ile hatt-ı şerif üzerine yazasız Ve benim Devletlü hünkârım beylerbeyilerden mektub geldikde bir uğurdan cevap yazman, dursun; yopça yapça fikreylen. Asla mübarek kalb i şerifnize elem gelmesün. Az zaman içinde cümlelerin ahvaline vâkıf olursuz. Benim Devletlü hünkârım merhum karındaşınız dahi müşavere etmeyince bir mektuba cevap yazmazdı. elbet müşavere lâzımdır. Ve her hususu kitaba yazmak üzereyim. tamam oldukda rikâb-ı hümayuna gönderirim. Baki ferman Devletlü hünkârımındır.

³³ *Semin Mehmed Paşadır. 1632 de Mısır valiliğine tayin edildi, 1640 azılolundu. SC. as. IV, 163. Fezleke-i Kâtib Çelebi, Topkapı sarayı kütüphanesi Revan yazmaları No. 1187, 2, 380 b.*

Benim merhametlû hünkârım Mısır paşasının mektubun tamam ettikten sonra üzerine hatt-ı şerif yazdıktan sonra bu kuluza gönderin, bir kerre göreyim, eğer bir kusuru var ise devletlû hünkârıma ilâm edeyim. Baki ferman hünkârımandır.

II

HÜVE

Aynı No.

Kitaba yazılmıştır.

Hakk süphanehü ve taalâ devletlû ve merhametlû padişahımın vücud-ı şeriflerin hatalardan hıfz eyleyüb serir-i saltanatta muammer eyleye. Benim Kerametlû hünkârım bir ademe yeniçerilik verirsez üç akçe ulûfe edersiz. Halk al ademe hünkâr kulu oldu, dirlik sahibi oldu derler. Eğer sipahilik, eğer müteferrik alık ve eğer çavuşluk ve eğer zeamet timar cümlesine dirlik sahibi derler. Bir akçe ulûfesi olana dirlik sahibi derler. Benim devletlû hünkârım bir akçe dirlik vermek padişahıma mahsustur. Asla gerek vezir-i âzam gerek yeniçeri ağası bir akçe dirlik vermek cayiz değildir. Heman padişahım vermek gerek, zira Kanun-ı Kadîm böylecedir. Her kaçan dirlik vermek murad-ı hümayun olsa, eğer yeniçeri lâzım olur ise bostancılardan ve ^{۴۵۲}acemi oğlanlarından ve eski saray baltacılarından ve anbarcılarında ve yeniçeri odalarında hizmet eden kuloğullarından yeniçeri ağasına ferman-ı şerif buyurasız. Kapu edub kaç bin emrederseniz, ol kadar yeniçeri eder. Hâlâ benim devletlû hünkârım yeniçeri odaları yüz atmış bir odadır, her odada kiminde beş yüz yeniçeri kiminde üç yüz kiminde yüz yeniçeri vardır. Hâlâ otuz beş bin Yeniçeri dahi ziyade dahi eksik olur. Her oda'nın bir Çorbacısı ve bir odabaşısı vardır. Cümle yüz atmış Çorbacı olur. Ocak halkı dedikleri ol Çorbacılardır. Baş Yeniçeri ağası zağracı başı dahi aşağı Sam soncu başı, turnacı başı, baş çavuş birbirinin altında otururlar. Divn-ı hümayına geldiklerinde memhur dedikleri ocağın kanunu vardır. Lâzım gelse bir kaç acemi oğlanı Kapıya çıkarmak defter yazılır tezkere alır ağa mühürler Yeniçeri kâtibi vardır, cümle Yeniçerinin defteri anın elindedir. Ağanın mühri ile Kâtibe va-

rır, Kâtib deftere kaydedüb yazar. Nihayet benim devletlû hünkârım ağa kulunuza muhkem tenbih buyurasız ki. rıza-yı şerifim yokdur, üç akçe Yeniçerilik memhur ettüğüne şöyle mesmu'î hümayunum olursa gazabıma uğrarsın. Yeniden dirlik madem ki hünkârıma arz olunub emrolunmıya caiz değildir. ol ocağın kanunları vardır, odadan odaya birer ikişer akçe verilür ve dahi bir oda başı emekdar olub ihtiyar olsa mahall-i merhamettir, koruculuk ve oturaklık verilür Kanundur; seferden muaf olur, hemen azadlû kul olur! sefere gitmez; Padişahıma dua eder, bunları ağa vermek caiz değildir. Reayadan ve şehirliden Yeniçeri olmak caiz değildir. Yeniçeri olmağa acemi oğlan gerek. Acemi oğlanı ocağı büyük ocaktır; İstanbul ağası zabteder; acemi ağlanın zabıtcısıdır.

Benim devletlû hünkârım Allahütaalâ hazreti müyesser ede nice nice seferler edüb Kal'aler fethedesiz Mukaddema vezir-i âzam kulunuza tenbih-i şerif buyurasız ki, murad-ı hümayunum âzım sefer etmektir; şimdengeru sefer tedarikin gör; mühimmatda kusur koma. Evvelâ zahire lâzımdır: arpa gibi, un gibi, peksemet gibi.. Ve dahi deve ve katır lâzımdır, bin Katar deve ve iki yüz Katar Katır. Andan sonra hazine lâzımdır, iki bin yük akçe sipahi kullarınıza ve Yeniçeri kullarınıza, her nefere biner akçe sefer bahşişi ihsan buyurasız; ehl-i timara verilmiş. Bu tedarikler ancak beş yılda hasıl olur, zira benim merhametlû hünkârım reaya kullarınız gayet fakir olub köyler dağılıb kaçmışlar, bu yakın zamanda sefer olsa gayet güçtür, üç dört yıl sefer olmasa gine akılları başlarına gelüb sefer oldukda muzayaka çekülmezdi. Haktaalâ hünkârıma şol kadar çok asker vermiştir ki bir ucundan bir ucu bir günlük yere yetişür. Sağ yanınızda sipahi kullarınız alay yürür; sol yanınızda silâhdar kullarınız alay yürür; önünüzce Yeniçeri kullarınız yirmi bin tüfenklu yaya yürür. Rumeli beylerbeyisi otuz bin Rumeli askeri ile yürür. Anadolu beylerbeyisi on bin Anadolu askeri ile yürür. Sivas beylerbeyisi, Karaman beylerbeyisi, Diyarıbekir beylerbeyisi, Erzurum beylerbeyisi, Haleb beylerbeyisi, Şam beylerbeyisi, sancak beyleri, hadd-i hesaba gelmez. Devletlû hünkârımı ortalarına alub hünkârımın ardınca iç oğlanı kullarınız yürüyüb Konağa varılır. Benim saadetlû hünkârım ecdad-ı ızamın zamanından şimdi askeriniz ve kullarınız çokdur. Eğer Rumeliye sefer olursa Rumeliye zahire yığılıb hazır olur. Eğer Aceme sefer olursa Anadalu'ya zahire yığılır. Hâlâ merhametlû

hünkârıma gayet lâzım olan reayanın üzerinden tekâlifleri kaldırub memalik-i mahrusa-i tahrir ferman-ı şerif buyurmak benim merhametlû hünkârım reaya kullarınızın hali gayet mükedderdir. Vezir âzam kulunuza tenbih-i şerif buyurun, elbet iyi dindâr müslüman adamlar gönder, memalik-i mahrusamın bir hoşça tahrir edüb reaya fukarasının üzerinden zülüm gitsün, ihmal etme duyu ikdam buyurun.

Benim devletlû hünkârım sikke bozulmuştur, ol ecilden cümle halk istirabdadır. Gerek reaya kullarınız fakir olmuşlardır. Vezir-i âzam kulunuza sikke ahvaline dahi elbette takayyüd lâzımdır deyu fermanı şerif buyurasız.

Benim devletlû hünkârım tevarih-i âl-ı osman halledallahü saltınatahüm vardır, galiba dülbend oğlanında yahut hazinede, isteyüb okuyasız. Ecdad-ı ızamınız nice gazalar etmişlerdir, malûm-ı hümayununuz olsun. Nice kullarınız ile muamele etmek gerek. Vesayir dahi şehname vardır, ol dahi padişahlar ahvalin beyan eder, okunması lâzımdır.

Benim devletlû hünkârım cümle beylerbeyiler kullarınızı adlu adıyla bilmek lâzımdır. Belki sancak beylerin dahi ve ocak ağaların bilmek lâzımdır. Sekban başı kimdir? ve Kethüda Bey ve zağracı başı ve samsuncu başı ve turnacı başı bunlar onaltı ağadır. Balıkçın tellu süpürge geyerler, biri birer Yeniçeri ağasın'dan sual buyurun. İbtida ağaya buyurun ki, sekban başı nicedir, zabtı iyimidir? Kul kethüdası nicedir? zabtı iyimidür? Zağracı başı nicedir? Benim devletlû hünkârım Yeniçeri odalarında sekbanlar otuz dört odadır. Yeniçeri ağası sefere gittikte sekban başı İstanbul'da Yeniçeri ağası yerine kalub zabteder. Ve İstanbul'un her kapusunda Yeniçeriler bekler, onlara yasakçılar derler, üç aydan üç aya değışilüb yerine gayrileri gelüb beklerler. Ve bazı yerlerde çorbacılar oturur, birisi gavgı etse tutub çorbacıya götürürler, kötek urur muhkem beklerler.

Ve Subaşı, ases başı gice gündüz İstanbul'u dolaşub hırsız haramzede uğru tutarlar, zindana korlar, İstanbul'u zabteden onlardır. Hiç bir şehir kasaba yoktur ki, onda yasakçı yeniçeri olmya. Cümle serhadlerde Budin ³⁴ gibi Ba'dad gibi Erzurum gibi Heman Ba'dad'da hâlâ sekiz bin Yeniçeri kullarınız vardır, onlara nöbetçi olur. Yeniçeri Kethüdası hâlâ Ba'dad'da Bektaş Ağa ³⁴ kulunuzdur. Ba'dad

³⁴ 1641-1653 yılları arasında yeniçeri ağası. Sc. os, ii, 23.

beylerbeyisine Derviş Mehmed Paşa³⁵ derler. Şehrizor Beylerbeyisine Ahmed Paşa³⁶ derler. Van Beylerbeyisine Hasan Paşa derler³⁷. Erzurum beylerbeyisine Hüseyin Paşa derler³⁸. Karaman beylerbeyisine Hasan Paşa³⁹, Haleb beylerbeyisine Mehmed Paşa⁴⁰, Şam beylerbeyisine Osman Paşa⁴¹. Sivas beylerbeyisi Siyavuş Paşa⁴², Anadolu beylerbeyisi Mustafa Paşa⁴³ derler. Bu minval üzere cümle beylerbeyileri ve sancak beylerin adlu adıyla malûm-ı hümayununuz otub kangısı kefarete yarar elinden hüner gelür, kangısı kefarete yaramaz ise ona göre riayet olunmak gerek benim devletlû hünkârım cümle kullarınız bilindikden sonra her iş kolay olur. Cümle memleket huzur eder. Baki ferman devletlû hünkârımdır.

III

Aynı No.

HÜVE

Hakk süphanehü ve taalâ devletlu padişahımın vücud-ı şeriflerin hıfzıyla serir-i saltanatda muammer eyliye Benim kerametlû hünkârım şeyhülislâm hazretlerini çığırttuğunuzda gelüb rikâb-ı hümayununuz a yüz sürdükde ayak üzerine kalkub izzet ile safa geldin, efendi nedir halin, iyu hoşmusun, deyu hatırın sorun; karşunuzda oturdun ve ondan sonra buyurun ki, taş-

³⁵ 1639 tarihinde Bağdad valisi tayin olundu. 1641 tarihinde azledilerek yerine Erzurum'dan ma'zul Hasan paşa tayin edildi *Fszleke-i Kâtib Çelebi C. 2, S. 383 a.*

³⁶ Bunun Çerkes veya damad Ahmed Paşanın olması muhtemeldir.

³⁷ Küçük Hasan Paşa ilk valiliği 1635, ikinci valiliği 1642-1644 yılları arasındadır. İlk valiliğinde aynı senede ayrılmıştır. *Sc. os. ii. 134.*

³⁸ Nasuh Paşa oğlu Hüseyin Paşadır. 1636 da Erzurum valisi sonra Haleb 1642 de Sivas valisi tayin edildi. *Sc. os. ii, 191.*

³⁹ 1638 de tayin edildi. *Fezleke, aynı, vr. 291 a.*

⁴⁰ 1639 da Mehmed Paşa vali idi. *Top. Saray Arşivi: No. 4685.*

⁴¹ Çiftelerli Osman paşadır. 1638 de Şam valisi tayin edildi. 1641 de azledildi *Sc. os. iii. 418; Top. Sarayı. Arşivi: No. E. 3305, Fezleke-i Kâtib Çelebi ii, 5.*

⁴² Silâhdar Siyavuş Paşa olması kuvvetle muhtemel. Bu tarihte Sivas valisi olduğu anlaşılıyor.

⁴³ Büyük Mustafa Paşadır. Yeniçeri ağası iken 1639 da, ccaktan Anadolu beylerbeyliği ile uzaklaştırıldı. 1641 de azledildi. [uzun çarşılı], *I. Hakkı, Kütahya şehri, S. 162, İstanbul 1932.*

rasının hâli nicedir? ucuzluk mudur? ve zulüm varmıdır? deyu sual buyurun. Eğer derse ki, iyüdür ve hoşdur, ol zaman buyurun ki, sakın efendi hilâf olmasun, vebali boynuna olur, ve dahi buyurur ki, dinin direği ulemâdır, siz hod şeyhülislâmsız, size ruhsat verilmiştir, bir zulüm görseniz ta'cil rikâb-ı hümayunuma arz etmek gerekisin veyahud kendunuza icazet-i hümayunumuz olsun, gelüb huzurumuza arzelemek gerekisin, zulme rızamız olmaduğu ma'lumundur. Ve size küllî itimadımız mukarrerdir, iyuları hakipayımıza ilâm etmek size lâzımdır. Irz ve namus-ı saltanata lâyük olan maslahatları sem'i hümayunuma ilka ile hakipayıma mektubun ile ahval-i âlemi bildir. Sıkça sıkça göndermek gerekisin.

Benim devletlû hünkârım müşavere bir umur vaki' oldukda olur. Meselâ sefer etmek murad-ı hümayununuz olsa şeyhülislâmı davet idersiz, ve buyurursuz ki, şöyle sefer etmek murad-ı hümayunumdur, siz nice ma'kul görürsüz. Yahud bir adama mansıb vermek murad-ı hümayununuz olsa filân kuluma filan mansıbı vermek muradımdır, hakkından gelür mü? iyu müdür? veya kem midir? deyu sual buyurasız veyahud sikke-i tashih muradımdır, nice olmak gerekdir, veyahud muharriri vilâyet göndermek isterim zamanı mıdır? Bir hoşca fikreyle cevap ver. Veyahud adalet etmek murad-ı hümayunumdur, ne veçhile reyayı siyanet etmesi gerektir. Bu sözleri bir bir söylersiz ol dahi ne cevap verirse onunla amel edersiz, müşavere demek işte böylecedir. Benim devletlû hünkârım haftada bir kerrecik şeyhülislâmı getirüb musahebet eylen, ahval-i âlemi sual eylen, çok fayide müşahede edersiz. Riayeti ne çok ziyade ve ne eksik eylen, halk-ı âlem duysunlar ki, şeyhülislâmı saadetlû padişah çağırub sual edermiş dedikleri gayet güzeldir. Baki ferman devletlû hünkârımındır.

IV

Aynı No.

HÜVE

Hakk subhanehü ve taalâ devletlû padişahımın vücud-ı şeriflerin hatalardan hıfzeyleyüb serir-i saltanatda muammer eyleye. Benim kerametlû hünkârım cum'a namazıma çıkdıkta üskûflular manzur-ı şerifiniz otmuş vüzera kullarınızınuzun çaşnigirleridir. Benim mürüvvetlû hünkârım her bir vezir kulları-

nuzun yirmi dört çift çeşnigiri yirmi dört çift müteferrikası olur, kanundur. Divan-ı hümayuna geldiklerinde çeşnigirleri kırmızı üskûf geyerler, müteferrikaları mücevveze geyerler. Müteferrika olanın beş akçe ulûfesi olur. Vezir kullarınız ulûfelerin aydan aya verirler, Paşa kulları sayılırlar, üskûfleri gümüşdür, altun yaldızlı, matekaddümden böylece âdet olmuştur. Benim devletlû hünkârım perişanlı ocak halkıdır ve cebeci çorbacılarıdır. Mumcular derler, ve kullukcular derler, Yeniçeri ağasına hizmet ederler.

Ve Benim devletlû hünkârım cuma namazına çıktuğunuzda cümle dünya hazzeyleyüb, hünkârıma dualar eylediler. Yedi iklim halkı hep İstanbul'da saadetlû hünkârımın mübarek yüzün görmeye müştaklardır.

Ve Benim devletlû hünkârım kitabı rikâb-ı hümayuna gönderdim, bir kerrecik okuyub yine kulunuza gönderin, dahi çok yazacağımız vardır. Ve cümle beylerbeyileri eyaletleri ile ve erbab-ı timar ile yazayım. Azıcık azıcık yazdığım, benim kerametlû hünkârım fikiriyle olsun ve dahi benim şecaatlû hünkârım vezir kulunuza tenbih-i şerif bnyurub, bir sipahi suç etdikde ağasına göndersünler, ve her kim olursa gerek cebeci ve gerek külâhlı hemen zabtcısı kim ise ana göndersünler, hakimi kim ise hakkından gelsün, kanun böylecedir. Zira sipahi olanı Yeniçeri ağası dövmez, sipahierler ağasına gönderir, sipahiler ağası hakkından gelir.

Benim devletlû ve mürüvvetlû hünkârım, yüz yıl bencileyin kul sana kurban olsun. Haktaalâ sana bin yıl ömür versin, dünyaya daha baştan başa hükmeyle. Mürüvvetlû ve sehavetlû hünkârımın dünyaya dolu keremlerinden rica ederim ki, dayıma kulunuza hidmet-i şerifiniz ısmarlıyasız! hidmet buyurduğunuzda dünya bu kulunuz(un) olur. Baki ferman devletlû ve şevketlû hünkârımındır.

V

Aynı No

HÜVE

Hakk süphanehü ve taalâ devletlû padişahımın vücud-ı şeriflerin hatalardan hıfz eyleyüb serir-i saltanat da muammer eyleye.

Benim merhametlû hünkârım karz demek borç demektir. Bağdad seferinde merhum karındaşınız beyler beyilere

atmış bin guruş ödüne vermişti. Türkçedir, karz arabçadır, borç, ödünç türkçedir. Türkman voyvodası göçer evli koyun erleri vardır, onların hakimidir. Yılda bir kere değişilür, bir gayrisine verilür. Benim devletlû hünkârım elçinin ellerin tutanlar kapucu başı kullarınızdur. Baş kapucu başı İsmail ağadır, ikinci Ahmed Ağadır, kapucu başılardan gayri kimse elçi ile giremez. Çavuş başı kulunuz, değnek elinde dutar, vezir kulunuz karşusunda durur. İçeru arza elçi ile girmez âdet değildir, ve kapucular kethüdası dahi gümüş değnek elinde dutar, vezir karşısında durur, hizmet düştükçe kapuya varır ve lâkin elçi ile ve gayri zaman arza girmez, âdet değildir. Heman arza girerler elçi ile kapucu başılardır.

Ve benim devletlû hünkârım türkman dedikleri göçer evler bir bölük reayadır, bezden abaları اوبه‌لى vardır, Elbistan derler bir memleket vardır, Anadolu' da anın sahrasında olurlar. Koyunları çoktur, eküb biçmezler, geçinmeleri koyun iledir. Her yıl bir voyvada gönderirler, varır adetlerini tayindir voyvada cem' eder. atmış bin guruş getirüb teslim eder.

Yeniçeri ağası ve mir alem ve kapucu başı lar ve çavuş başı ve kapucular kethüdası ve mir ahur ağalar bunlar seraser üst geyerler ve Cebeci başı dahi seraser üst geyer, yolları beylerbeyiliktir. Benim devletlu hünkârım bir beylerbeyiye bir büyük hizmet emretmek lâzım gelse bir kapucu başı kulunuz gönderirsiniz

Ma	Nan	Güş	lahm	dekik	karz	hayl
Su	ekmek	et	et	un	borç	et
Cemel	Begl	kat'ı	tabh	Hulüv	mer	
deve	katır	kesilmiş	pışmek	tatlı	acı	
Himar	rugan sade	bad	berf	تكرک	Mer'a	
eşek	say ساي yağı	yl	kar	dolu	otluk	
ganem	Bakar	asam				
koyun	sıgır	sağır				

Benim devletlû hünkârım böylece lugatlar bilmek lâzımdur, ihyanan lugatlara nazar eylen hatır-ı şanınuz olsun. Baki ferman devletlû hünkârımındır.

VI

HÜVE

Topkapı Sarayı Müzesi
Arşivi No. E. 6097

Hakk sübhanehü ve taalâ devletlû padişahı'mın vücud-i şeriflerin hıfzeyleyüb serir-i saltanatta muammer eyleye. Benim saadetlû hünkârım elçiye cevabınâme divan-ı hümayun tarafından yazılır, vezir-i azam kulunuza hatt-ı şerif gönderin; Leh Kralının namesinin cevabını verin, böylece yazun: Sen ki vezir-i âzamsın hatt-ı hümayunum vusulünde Leh Kralına taraf-ı hümayunumdan yazılan name-i hümayunumu gönder göreyim, nice cevabı verilmiştir. Eğer dahi yazılmadı tezce yazdırub rikâb-ı hümayunuma gönder ve bir hoşça Kanun üzere yazılsun, deyu buyurasun. Ve benim kerametlû hünkârım eğer Leh Kralına ve eğer Acem şahına ve eğer Nemçe Kralına name-i hümayunu taşra divanı hümayun kâtibleri yazlar. Ve benüm saadetlû hünkârım namenin üzerine hatt-ı şerif yazılmaz, âdet değildir. Heman taşrada vezir Kulunuz name-i yazdırub rikâb-ı hümayuna getirür, manzur-ı hümayunuz oldukdan sonra eyü olmuş deyu buyurursuz kiseye konulub hünkârın mühriyle mühürülenüb gelen elçiye vezir Kulunuz teslim eder. Divan-ı hümayunda Kanunnameler vardır. Matekaddümden nice yazılar geldiyse öylece yazılıb gönderilür, içerudan yazılmaz, Kanun değildir. Zira benim hünkârım onlar hatt-ı şerif nice olur bilmezler, name-i hümayuna bakarlar. Mahza name-i hümayunu dahi hünkârım yazmış gibidir. Ve benim hünkârım Leh Kralından elçi getürdüğü name-i terceme ecüb okudunuz mu ve bir maslahat rica etmiş mi? Ahidname-i hümayun istemiş mi? bu kulunuza ilâm buyurun ki, kulun dahi bir hoşça nlayub Cevabı yazıla. Benim saadetlû hünkârım elçi getürdüğü name-i culûs-ı hümayun mübarek yadi için müdür? yoksa barışıklık için midir? yoksa ahidname mi ister, malumum değildir.

Leh Kralına Name-i hümayun
böyle yazıla

حضرت رب العزت جلت قدرته وعلت حکمته نک عنایت بی غایتی ومهر سپهر نبوت
اختر برج فتوت پشواوی زمره انبیا مقتدای فرقه اصفا یکی جهانک فخری محمد مصطفی

صلى الله تعالى عليه وسلم حضرت تلمينك متخيرات كثير البركاتى ايله و چاريار كزىن رضوان الله
تعالى عليهم اجمعين وجميع اولياء كرام و اتقياء عظامك ارواح مقدسه لرى مرافقو ايله

TUĞRA⁴⁴

بن که سلطان سلاطين زمان برهان خرافين آوان تاج بخش خسرو جهان ظل الله
الملك المنان اشرف المداين والامصار اقدس المسالك والاقطار مكة مكرمه و مدينة منوره
*Ve Kudus-ı Şerif ve Mısır ve Habeş ve Şam dar al-
islâm Bağdad ve Basra ve Haleb ve Karaman ve umu-
men Arabistan ve Erzurum ve Gürcistân ve Deşt-i Kıp-
çak ve Akdeniz ve Karadeniz ve Rumeli ve Budin
ve Temişvar ve Eflâk ve Bu'dan ve Erdel vilâyetleri-
nin ve bunların emsali nice memalik-i ma'murenin Sultan ve
Padişahi Hazret-i Sultan İbrahim han İbn Sultan Ah-
med Han bin Sultan Mehmed Han bin Sultan Murad
Hanım.*

حالا ولايت له قرالى اولان افتخار الامراء المظالم العيسويه مختار الكبراء النخام الملة المسيحية صلح
مصلح *şerifim isti-
d'a eyleyüb yüce hazretinle dostluk ve barışıklık olmak için der-
gâh-ı izzet destigâhımıza elçi gönderüb izhar-ı sadakat etmeğin
bu ahidname-i hümayunu verdüm. Buyurdum ki benim kerametlü
hünkârım name-i hüma zunu böylece vezir kulunuz yazdırub
getürür okursunuz ve kiseye konur, üzeri yazılmaz zira âdet de-
ğildir. Heman name yetişür, daha çok söz yazılır. Matakaddüm-
den nice yazıla geldiyse öylece yazılsun deyu vezir kulunuza fer-
man-ı şerif buyurun.*

VII

HÜVE

Topkapı Sarayı Müzesi
Arşivi No. E. 9188

*Hakk sübhanehü ve taalâ devletlü Padişahımın uücad-ı şerif-
lerin hatalardan hıfzeyleyüb serir-i saltanatda muammer eyleye.
Benim devletlü hünkârım müteveffa olan Yeni çeri mahlüllerinin
defteri üzerine mübarek kaleminizle bu mahtülleri ana defterinde
bulub çalasın. Bu kadarca yazub defteri sır kâtibine gönderesiz.*

⁴⁴ Şah İbrahim Han İbn Ahmed Han el-Muzaffer daima. Bk. fotoğraf I. ve
vesika I

Yeniçerinin ana defteri sır kâtibinde ise yoklayub her esamii odasında bulub çalar. Eger ana defter hünkârımda ise bu mahlûl defteri ile sır kâtibine gönderin, çalub gine rikâb-ı hümayuna göndersün.

Ve benim devletlû hünkârım hazine mande demek hazineye kaldı demektir. Yeniçeri ulûfesinden üç ayda yetmiş üç bin akçe verildikte cümle Yeniçeri kaç neferdir, üç ayda kaç yük akça alub hesap olunur, mahlûllerin çıkarub hesap ederler ona göre arz olunur, böyle zabtolundukda ulûfe verilmek âsan olur, mahlûller alınmasa gittikçe artub ulûfe verilmek güç olur, hemen her ulûfede Yeniçeri ağası kulunuza tenbih-i şerif buyurun, mahlûlları bir hcşca zabteyle üç aydan üç aya rikâb-ı hümayunuma gönder, yoksa sen bilürsün diye muhkem tenbih buyurun. Benim devletlû hünkârım hesap buyurmuşsuz nice olur, her odada yüz nefer Yeniçeri olsa kiminin üç akçe kiminin beş akçe kiminin on akçe ulûfesi olsa böylece hesap olunur.

3	
5	54
<u>10</u>	<u>30</u>
18	00
3	162
<u>54</u>	<u>1620</u>
54	3
<u>54</u>	<u>4860⁵⁴</u>
162	

Bu hesap olunan üç odanın ulûfesi birinin üç akçe birinin beş akçe bir on akçe bir yere geldikte üç ayde ulûfeleri dört bin sekiz yüz atmış akçe olurmuş. Esami deye adlarına derler. Sorsalar filan Yeniçerinin esamisi nedir, Mehmeddir, adı demektir.

VIII

HÜVE

*Topkapı Sarayı Müzesi
Arşivi. No. E. 7662*

Hakk süphane hü ve taalâ devletlû padişahımın vücud-ı şeriflerin hatalardan hıfzıyleyüb serir-i saltanatta muammer eylesün.

⁴⁵ *Bu hesap, ilk bakışta yanlış gibi görünüyorsa da, neticeden 3, 5, 10 akçe olanların üçer kişilik gurublar için hesaplandığı anlaşılıyor.*

Benim mürüvvetlû hünkârım İbşir paşadan dil gelüb sahih ahdü âman oldu mu deyu? Aslı budur ki, Leh kiralı casus gönderir, haber alır, zira korkar, gelüb memleketi urur deyu. Nihayet Leh Kâfiri haramzade kâfirlerdir ve çokluk sözlerine itimad olunmaz, şöyle ki kâfir bu canibe yürürse ol zaman bir serdar edesiz, her kangı veziri dilersenuz ve yanına asker koşarsız ve etrafta olan beylerbeyilere hatt-ı şerif gönderirsiniz.

Senki Rumeli eyaletine mütasartıf olan vezirim Mustafa paşasının hatt-ı hümayun-ı saadet makrunum vusulünde ta'cil Rumeli askerinin olup serdarım yanına varasın. Canu başınla uğur-ı hümayuumda çalışsın göreyim seni ne mertebe gayret edüb çalışsursun. Zinhar başın gerekse bir gün durmayub ferman-ı şerifim üzre kalkub serdar-ı ekremime erişüb hidmet-i hümayunumda bulunasın. Şöyle bilesin sayir beylere dahi böylece keskin hatt-ı şerif gönderesiz. Benim kerametlû hünkârım Kitabı yazdım tamam ettim. Rikâb-ı hümayununuzla gönderdim, manzur-ı hümayunnuz oldukda ma'lûm-ı şerifiniz olur.

Ve benim devletlû hünkârım bir beylerbeyinden böyle bir mektub gelse okun ve kimseye asla bu cevabın söylemen. Cevabın ne buyurusuz dediklerinde bir hoşça fikredeyim. Şimdi ademisin savın, bir iki günden sonra gelüb cevabın alsun deyu buyurun. Benim kerametlû hünkârım bunlar kolaydır, asla elem çeküb sıkılacak iş yoktur. Elhamdülillâhi taalâ kullarınız çok, hazineniz çok, hak taalâ merhametlû hünkârıma yardımcıdır, mübarek kalbünüze daralmak gelmesün, Şüphelendüğünüz sözleri yazub bu kulunuza gönderün ve böyle cevap vermek isterim deyu yazın, ana göre cevap görülsün.

Benim saadetlû hünkârım vezir kulunuz gelüb rikâb-ı hümayuna yüz sürdüğü zaman buyurun ki, lala bu umurahvalini bir hoşça takrir eyle, benim dahi ma'lûm-ı hümayunum olsun deyu emredin, kendunuz söylemen ol söylesun. Rumeli nicedir? zuma ve erbab-ı timarı nicedir? ne mikdar hazina tahsil olunur? Ve benüm devletlû hünkârım, atçıgaza binüb seyreylen, şikâr eylesen, ve huzur-ı hümayunuza sazende getirüb dinlen, bahşişcik ihsan eylesen, zülüflü ağaları dahi söyledin ve dilsüzleri söyledin. Aziz başınız için kendunuz heman dinlen, çokluk söylemen, padişahların âdeti böylecedir. Baki ferman devletlû hünkârımındır.